

Jonel Subić*
Bojana Bekić**
Marko Jeločnik***

ZNAČAJ ORGANSKE POLJOPRIVREDE U ZAŠTITI OKOLINE I SAVREMENOJ PROIZVODNJI HRANE¹

Sažetak: Poljoprivreda predstavlja važan izvor zagađivanja svih medijuma životne sredine. Metode konvencionalne poljoprivrede primenjivane tokom prethodnih decenija dovele su do dugotrajnog zagađenja, ne samo tla već i vodnih resursa, pesticidima, herbicidima i drugim sintetičkim hemijskim materijama. Da bi se obezbedila proizvodnja dovoljne količine hrane, ne samo za trenutno postojeću populaciju, već i za buduće generacije, neophodno je promeniti sadašnju poljoprivrednu praksu, odnosno modifikovati je tako da ista postane održiva u dugom vremenskom periodu. Apsolutno je neophodno preorijentisati se na organsku poljoprivredu koja će omogućiti, ne samo proizvodnju hrane bezbedne po ljudsko zdravlje, već i očuvanje prirode u ruralnim sredinama. Metode organske poljoprivrede, koje se već primenjuju u mnogim zemljama u svetu, pokazale su odlične rezultate u pogledu očuvanja zemljišnog biodiverziteta, očišćenja tla i vode od pesticida i veštačkih đubriva. Biološka kontrola štetočina, upotreba prirodnih supstanci u kontroli bolesti, korišćenje đubriva, kao što su stajnjak i kompost u povećanju plodnosti tla su mere koje su u skladu sa zahtevima zdrave okoline, odnosno mere koje omogućavaju održavanje ekološke ravnoteže u prirodi. Problem zagađivanja i zaštite sredine ruralnih oblasti treba približiti ljudima koji žive i rade u takvim područjima, jer isti mogu značajno doprineti očuvanju datih sredina što bi obezbedilo proizvodnju dovoljne količine hrane u budućnosti. Održiva poljoprivreda omogućice opstanak, ne samo ruralnog stanovništva, već i ljudi u gradskim sredinama koji su u direktnoj zavisnosti od proizvodnje hrane u vanurbanim područjima.

U radu je dat model mini projekta koji bi se mogao realizovati kroz program direktne edukacije poljoprivrednih proizvođača i nosilaca ruralnog razvoja na lokalnu. Osnovni cilj projekta je upoznavanje poljoprivrednika sa problemom zagađenja životne sredine i ukazivanje na značaj organske poljoprivrede u zaštiti okoline i savremenoj proizvodnji hrane.

Ključne reči: organska poljoprivreda, životna sredina, ruralna područja, edukacija, poljoprivredni proizvođači

IMPORTANCE OF ORGANIC AGRICULTURE IN ENVIRONMENTAL PROTECTION AND CONTEMPORARY FOOD PRODUCTION

Abstract: Agriculture is significant resource of pollution of all environment mediums. Methods of conventional agriculture applied during previous decades, caused long-lasting pollution, not only of ground, but water resources as well, by the usage of pesticides, herbicides and other synthetic chemical materials. In order to provide sufficient quantum of food production, as for current population as well for future generations, it is necessary to change present agriculture practice, in other words, to modify it in the way to become viable in long-term period. It is absolutely

---

* doc. dr Jonel Subić, naučni saradnik, Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd, e-mail: jonel_s@mail.iep.gb.ac.rs

** Bojana Bekić, istraživač pripravnik, Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd, e-mail: bojana_b@mail.iep.bg.ac.rs

*** Marko Jeločnik, istraživač pripravnik, Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd, e-mail: marko_j@mail.iep.bg.ac.rs

¹ Rad je deo istraživanja na projektima 149007 – „Multifunkcionalna poljoprivreda i ruralni razvoj u funkciji uključenja Republike Srbije u Evropsku uniju” i MNTR – 159004 – „Uključivanje privrede Srbije u Evropsku Uniju – planiranje i finansiranje regionalnog i ruralnog razvoja i politika razvoja preduzeća”, koje finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.

necessary to reorient on organic agriculture, which will enable, not only production of food which is safe for human health, but as well nature preservation in rural areas. Methods of organic agriculture, which are applied in many countries in world, have shown excellent results in field of soil biodiversity preservation, ground and water purification from pesticides and mineral fertilizers. Biological control of vermin, usage of natural substances in disease control, fertilizers appliance (such as manure and compost) in ground fertility increment, are measures in accordance with health environment requirements, in other words measures which enable ecological balance in nature. Problem of environment of rural areas pollution and protection should be approached to people who live and work in mentioned areas, because they could significantly contribute to preservation of these areas, areas which would provide production of enough food volume in future. Viable agriculture will enable survival, not only of rural population, as well as of people in urban areas who are in direct dependence from food production in rural areas.

In the paper model of mini project is given which could be realized through the program of direct education of agricultural producers and rural development carriers on local level. Main objective of project is informing of agriculturalists with the problem of environment pollution and pointing to organic agriculture importance in environmental protection and modern food production.

Key words: organic agriculture, environment, rural areas, education, agricultural producers

Uvod

Nekontrolisana eksploatacija prirodnih resursa i industrijalizacija, mogu dovesti do narušavanja ravnoteže između čoveka i prirode. Shodno tome, nameće se potreba da poljoprivredni proizvođači izgrade poseban odnos prema teško obnovljivim, odnosno neobnovljivim prirodnim resursima (zemljište, voda, vazduh), koji su na žalost stavljeni u funkciju *iskorišćavanja* a ne *korišćenja* u poljoprivredne svrhe. Zbog toga je neophodno da korisnici prirodnih resursa budu edukovani i detaljno informisani o značaju istih i posledicama njihovog bezobzirnog iskorišćavanja.²

Održiva poljoprivreda predstavlja skup metoda koje omogućavaju upravljanje poljoprivrednim resursima, kako bi se zadovoljile potrebe u pogledu kvaliteta poljoprivrednih proizvoda. Metode koje se primenjuju u organskoj poljoprivredi omogućavaju, ne samo proizvodnju zdravstveno bezbedne hrane, već i očuvanje odnosno unapređenje životne sredine.

Sadašnja situacija u svetskoj poljoprivredi pokazuje da potražnja za kvalitetnom hranom stalno raste, posebno u industrijski razvijenim zemljama, dok se proizvodna mogućnost mnogih područja drastično smanjuje. Uzrok tome je *isposćenost* zemljišta usled mnogih procesa, pre svega upotrebe teške mehanizacije u poljoprivredi, erozivnih procesa koji kontinuirano odnose plodni deo zemljišta, decenijske primene velikih količina pesticida i drugih veštačkih hemijskih materija opasnih po zdravlje ljudi i okoline, kao i primene veštačkih đubriva.

Mere primenjivane u *konvencionalnoj poljoprivrednoj proizvodnji* dovele su do degradacije resursa bez kojih je opstanak čoveka nemoguć, a koji imaju ograničenu sposobnost samoobnavljanja. Dakle, do sada primenjivane metode u poljoprivredi moraće se u velikoj meri izmeniti, kako bi se postigla održivost postojećih poljoprivrednih sistema i omogućila proizvodnja dovoljnih količina hrane u budućnosti.

Organska proizvodnja koncipirana je tako da štiti sve medijume okoline, tj. sve postojeće resurse, nije štetna po životnu sredinu, tehnički je primenjiva, socijalno prihvatljiva a ekonomski održiva. Dakle, organska proizvodnja je alternativa sada prisutnoj konvencionalnoj proizvodnji koja je održiva u dužem vremenskom periodu. Osnovni ciljevi organske proizvodnje su:

- povećanje proizvodne sposobnosti (plodnosti) zemljišta;
- minimiziranje energetske inputa na poljoprivrednim dobrima;
- smanjenje rizika po okolinu;
- održavanje postignutog nivoa proizvodnje.

Poslednjih godina, povećana svest ljudi o važnosti zdravstveno bezbedne hrane i zdrave životne sredine doprinela je rastu značaja organske poljoprivredne proizvodnje u Evropskoj uniji (EU). Tržište EU, u pogledu potražnje ali i ponude organski proizvedenih proizvoda, raste iz godine u godinu. Republika Srbija ima velike kapacitete u smislu proizvodnje zdrave organske hrane koju može izvoziti u zemlje EU, a da bi se

---

² Subić, Bekić, Cvijanović (2008: 31)

to postiglo potrebno je ispuniti niz zahteva kako bi se proizvod mogao nazvati organskim i plasirati na pomenuto tržište. Da bi se proizvod mogao nazvati organskim, potrebno je da minimum 95% njegovih sastojaka bude proizvedeno organskim metodama.³

Postupak sertifikacije, a kasnije i inspekcije proizvodnog procesa, neophodan je radi označavanja proizvoda kao organskog, jer ukazuje na činjenicu da je hrana, od samog početka proizvodnje, proizvedena u skladu sa principima organske proizvodnje.⁴

Materijal i metod rada

Generalni cilj projekta je edukacija poljoprivrednika u oblasti zagađenja životne sredine i ukazivanje na značaj organske poljoprivrede u savremenoj proizvodnji hrane. Organska proizvodnja ne samo što zadovoljava potrebe potrošača za zdravstveno ispravnom hranom, već obezbeđuje i dodatnu vrednost koju poljoprivredno-prehrambeni proizvodi organskog porekla imaju u odnosu na proizvode iz konvencionalne proizvodnje, a da pri tom budu ispoštovani svi kriterijumi održivog razvoja. Sa druge strane, izvozom organski proizvedenih proizvoda na međunarodno tržište se može značajno povećati ostvarena dodata vrednost.⁵

Na međunarodnom tržištu, potražnja za organski proizvedenim poljoprivredno-prehrambenim proizvodima je u konstantnom porastu. U skladu sa trendom porasta konzumiranja zdravstveno bezbedne hrane, postoji izražena tražnja za poljoprivredno-prehrambenim proizvodima koji su organski proizvedeni. Da bi ekološki sertifikovana hrana pronašla put do inostranih potrošača, potrebno je obratiti pažnju na savremene trendove na tržištu zdravstveno bezbedne hrane. Aktuelni trendovi na međunarodnom tržištu navedenih proizvoda su sledeći:

- rastuća potražnja za zdravstveno-bezbednom, biološki vrednijom i ekološki čistom hranom;
- potražnja za visoko kvalitetnim i što svežijim proizvodima – prema tome, distribucija se nameće kao bitan činilac snabdevanja potrošača;
- potražnja za prepoznatljivim proizvodom i robnom markom – *brand*;
- potražnja za praktičnom, lepo dizajniranom ambalažom koja treba da je napravljena od materijala koji ne narušava životnu sredinu.

Na izvoz ekološki sertifikovane hrane utiče izvozna tražnja, asortiman, kvalitet, pakovanje, sertifikat (eko znak), režim zemalja uvoznica i cenovna konkurentnost. Ofanzivna koncepcija izvoza proizvoda podrazumeva strukturno prilagođavanje organski proizvedenog proizvoda, po kvalitetu i konkurentnosti. U prometu dominantne su preradevine od povrća, voća, mesa i dr. Razvijene zemlje uvoze sirovine i od sirovina proizvode finalne proizvode koje ponovo izvoze.⁶

Nerazvijene zemlje kojima pripada i Republika Srbija, nemaju kapacitete za preradu primarnih poljoprivrednih proizvoda u proizvode visokih faza prerade, za kojima postoji izražena tražnja na međunarodnom tržištu. Međutim, za proizvodnju ekološki ispravnih proizvoda potrebno je iskoristiti optimalne uslove koji postoje u ruralnim područjima, a zatim i izvoziti primarne poljoprivredne proizvode, odnosno preradevine nižih faza prerade, dok se ne steknu uslovi za izgradnju kapaciteta za proizvodnju preradevine viših faza prerade.

Sa stanovišta masovne distribucije, na individualnim gazdinstvima je moguće proizvoditi simbolične količine proizvoda putem organske proizvodnje. Međutim, edukacijom u cilju interesnog povezivanja proizvođača, odnosno udruživanja proizvođača ekološki sertifikovanih proizvoda ovaj problem je moguće uspešno prevazići.

Rešenje za probleme spoljne sredine, takođe treba tražiti i u globalnim delovanjima naučnika, građana i države u celini, uz prihvatanje da tehnološki najrazvijenije nacije moraju redukovati nesrazmerno iskorišćavanje prirodnih resursa, a da se zemljama u razvoju mora pomoći da primenjuju ekološki zdrave tehnologije i da se tako poboljša životni standard ljudske populacije koja se povećava. U tom smislu je informisanje i edukacija u

---

³ Bekić, Jeločnik, Ivanović (2007: 147)

⁴ Subić, Bekić, Cvijanović (2008: 31)

⁵ Puškarić, Đurić, Bekić (2008: 475)

⁶ Babović, Lazić, Malešević, Gajić (2005: 199)

oblasti zaštite životne sredine na relaciji, odnosno delovanju čoveka u ekosistemu, klima-zemljište-kulturna biljka-čovek, kao organizator poljoprivredne proizvodnje i njen pokretač, imperativ.⁷

Obrazovanje poljoprivrednih proizvođača u oblasti zaštite i očuvanja ruralnih sredina od svih vrsta zagađenja, neophodno je radi proizvodnje bezbednih i kvalitetnih poljoprivrednih proizvoda. Program edukacije sadrži dva osnovna modula koji se odnose na:

- prednosti organske poljoprivredne proizvodnje po životnu sredinu i zdravlje ljudi;
- pravnu regulativu u oblasti organske proizvodnje hrane.

Realizacija projekta bi se odvijala na lokalnom nivou (MZ, Opština, Okrug ...). Korisnici edukativnih seminara bili bi nosioci poljoprivrednih gazdinstava i glavni faktori razvoja datog ruralnog područja. Naravno, korisnici projekta bila bi i ona domaćinstva koja trenutno nisu razvojno opredeljena ali imaju nameru da u bližoj ili daljoj budućnosti postanu, a zainteresovana su za edukativne seminare. S obzirom na složenost sprovođenja programa, edukativna aktivnost bila bi, na prvom mestu, usmerena na određeni broj kompetentnih nosilaca ili članova njihovih registrovanih poljoprivrednih gazdinstava. Shodno tome, dinamika realizacije projekta bi se odvijala na sledeći način:

- najpre bi se izvršilo upoznavanje i razgovor sa većim brojem poljoprivrednika, a zatim bi se formirale manje grupe odabranog sastava;
- sledi priprema i izrada radnog materijala, u pisanoj i elektronskoj formi;
- potom ide serija teorijskih predavanja;
- tokom izvođenja nastave, primenjivaće se i određeni vid testiranja radi utvrđivanja gradiva;
- na kraju, sumiraće se rezultati zajedničkog rada, otkloniće se eventualne nejasnoće i podstaći dalja saradnja između svih particijanata u realizaciji projekta.

U zavisnosti od veličine naseljenog mesta, edukativni program bi uključivao ne više od 20 polaznika. U okviru edukativnog programa, detaljno bi se obradile teme koje se odnose na:

- pojam organske proizvodnje;
- značaj organskih proizvoda za zdravlje ljudi;
- metode u organskoj poljoprivredi;
- uticaj organske poljoprivrede na stanje životne sredine;
- sertifikacija i inspekcija organske proizvodnje;
- standardi Evropske unije u oblasti održive poljoprivrede i proizvodnje zdrave hrane;
- pravna regulativa organske proizvodnje u Republici Srbiji;
- izvoz organskih proizvoda;
- tržište Evropske unije.

Projekat bi trajao šest meseci, a pojedinačne aktivnosti bile bi raspoređene po mesecima srazmerno potrebama proizvođača. U tom kontekstu, projektne aktivnosti bi imale sledeći tok realizacije:

Vrsta, broj i opis aktivnosti:

1. pripremne aktivnosti (vremenski period – jedan mesec):
  - razgovor sa poljoprivrednim proizvođačima;
  - odabir i formiranje radnih grupa;
  - izrada, štampanje i umnožavanje brošura, kao i materijala u elektronskoj formi;
2. edukativne aktivnosti (vremenski period – dva meseca), sa temama:
  - pojam organske proizvodnje;
  - značaj organskih proizvoda za zdravlje ljudi;
  - metode u organskoj poljoprivredi;

---

⁷ Subić, Bekić, Cvijanović (2008: 31)

- uticaj organske poljoprivrede na stanje životne sredine;
- 3. edukativne aktivnosti (vremenski period – tri meseca), sa temama:
  - sertifikacija i inspekcija organske proizvodnje;
  - standardi Evropske unije u oblasti održive poljoprivrede i proizvodnje zdrave hrane;
  - pravna regulativa organske proizvodnje u Republici Srbiji;
  - izvoz organskih proizvoda;
  - tržište Evropske unije.

Osnovno je da se organska proizvodnja zasniva na prirodnim procesima, da se u toj proizvodnji koriste organske i prirodne mineralne materije, da je reprodukcioni materijal takođe proizveden metodama organske proizvodnje. Isključena je upotreba sredstava sintetičko-hemijskog porekla, kao i genetski modifikovanih organizama i njihovih derivata. To štiti životnu sredinu, posebno poljoprivredno zemljište i vodni potencijal.

Rezultati istraživanja i diskusija

Stanje životne sredine u pojedinim delovima teritorije i po pojedinim njenim činiocima različito je. U pojedinim delovima ona je u znatnoj meri i ugrožena, kao što je na značajnim prostorima u zadovoljavajućem stanju. Uticaj raznih prirodnih i antropogenih faktora na stanje životne sredine u celini, kao i njenih pojedinih elemenata, takođe je različit. Na kvalitet zemljišta u velikoj meri utiče stepen erozije datog područja, a naročito ljudske aktivnosti. Na kvalitet vazduha svakako i najviše utiču lokalni zagađivači, ali stalno je prisutan veći ili manji uticaj zagađenja užeg ili šireg okruženja, koje se vazдушnim strujanjem rasprostire. Takav je slučaj i sa površinskim pa i podzemnim vodama. Odnos čoveka prema prirodi, uslovljava i stanje biodiverziteta.⁸

Odgovarajuća merenja, analize i druge aktivnosti, daju indikatore iz kojih se može sagledati stanje životne sredine u datom periodu za određene delove teritorije ili za celu teritoriju Republike Srbije. Generalno, u našoj zemlji još uvek ne postoje prirodni uslovi za proizvodnju visokovredne hrane. Naravno, stalna edukacija u smeru očuvanja životne sredine, na svim nivoima obrazovanosti, uzrasta i organizovanosti, kao i dosledna primena pozitivnih propisa se podrazumeva.⁹

Projekat podstiče zalaganje za omasovljenje i unapređenje organske poljoprivrede, prikupljanje i analizu podataka o rezultatima proizvodnje, izbor vrste proizvodnje kao i izbor najboljih sorti/rasa, unapređenje primene savremene opreme u proizvodnji, unapređenje organizacije poljoprivrednih gazdinstava, saradnju sa subjektima koji su u mogućnosti da unaprede organsku proizvodnju, učestvovanje na sajmovima i sličnim manifestacijama u oblasti poljoprivrede, edukaciju proizvođača, kao i razvoj propagandne delatnosti u oblasti organske poljoprivrede.

Neophodna je permanentna edukacija, stalna informisanost proizvođača i razvijanje svesti o značaju organske poljoprivrede u očuvanju i unapređenju životne sredine, odnosno prirodnih resursa u skladu sa filozofijom održivog razvoja. Uključivanje poljoprivrednih proizvođača na propisan način u sve to je ne samo zakonska obaveza, nego i put da se stepen zagađenosti smanjuje, a životna sredina u ruralnim područjima bude u boljem stanju.

Na bazi stečene teorijske osnove o organskoj poljoprivredi, životnoj sredini, odnosno o prirodnim resursima i važnosti njihovog održavanja, njenom značaju po ljudsko zdravlje, na osnovu mnogih aktivnosti vezanih za informisanje o istim, neposredni poljoprivredni proizvođači bi mogli da:¹⁰

1. shvate da se raspoloživi prirodni resursi ne „iskorišćavaju” nego „koriste” i ostavljaju budućim generacijama, ako ne u boljem, onda bar u istom stanju;
2. uvide značaj proizvodnje hrane bez primene pesticida i herbicida;
3. procene ekonomsku efektivnost nameravanog investicionog ulaganja u organsku poljoprivredu, uz istovremeno očuvanje životne sredine;
4. dobiju informacije o standardima Evropske unije u oblasti organske poljoprivrede, odnosno proizvodnje zdrave hrane;

---

⁸ Katić, Cvijanović, Bekić (2008: 531)

⁹ Katić, Cvijanović, Bekić (2008: 533)

¹⁰ Subić, Bekić, Cvijanović (2008: 33)

5. nauče kako da smanje negativno dejstvo inputa u poljoprivrednu proizvodnju na zagađenje životne sredine u ruralnim područjima;
6. kako da proizvedene poljoprivredne kulture na „organski” način plasiraju na domaće i inostrano tržište, i kako da od toga imaju sopstvenu dobit i drugo.

Ukoliko se postignu bolji rezultati u ekologiji, poljoprivredi i ukupnom ruralnom razvoju, pospešio bi se kvalitet života stanovništva i ostvarili opipljivi rezultati na ovom području, a praksa koju bi primenjivali odabrani poljoprivredni proizvođači, mogla bi biti od koristi i biti primer za druge ruralne sredine, bez obzira na specifičnosti svakog područja ponaosob.

Zaključak

U zemljama sa razvijenom poljoprivredom, konvencionalna proizvodnja se bazira na naprednim tehnološkim procesima, što omogućava postizanje visokih prinosa. Međutim, ove zemlje imaju sve manje površina pogodnih za organsku proizvodnju, usled intenzivnog iskorišćavanja zemljišta koje je praćeno upotrebom sredstava koja nisu dozvoljena u ekološkoj proizvodnji. Potrošnja organski proizvedene hrane, u razvijenim zemljama je u porastu, dok ponuda ne može da zadovolji rastuću tražnju. Shodno tome, otvara se mogućnost zemljama sa nižim stepenom razvoja, gde u ruralnim područjima postoje optimalni ekološki uslovi, da povećaju proizvodnju organske hrane, a zatim je usmere na međunarodno tržište, gde će ostvariti višestruko veći profit u odnosu na izvoz konvencionalno proizvedene hrane.

Predloženi program edukacije omogućuje poljoprivrednim proizvođačima da uoče kako poljoprivredne aktivnosti dovode do degradacije okoline, zašto je organska poljoprivreda *bolja* od konvencionalne poljoprivrede, koliki je značaj proizvodnje hrane bezbedne po ljudsko zdravlje, osnovne informacije vezane za pravnu regulativu Evropske unije i Republike Srbije u oblasti zaštite životne sredine, kao i šta mogu sami učiniti na polju zaštite okoline u sredini u kojoj žive. Takođe, edukativni program može da dopuni sadržaje Strategije lokalnog društveno-ekonomskog razvoja, koji se odnose na koncept održivog razvoja i ulaganje u očuvanje ekosistema, kao i preporuke za dalji razvoj poljoprivrede.

Postizanjem boljih rezultata u organskoj poljoprivredi, zaštiti životne sredine i sveukupnom ruralnom razvoju, pospešuje se kvalitet života stanovništva na datoj teritoriji, što može biti odličan primer poljoprivrednim proizvođačima u ruralnim područjima na čitavoj teritoriji Republike Srbije.

Literatura

- [1] Babović, J., Lazić, B., Malešević, M., Gajić, Ž., (2005) Agrobiznis u ekološkoj proizvodnji hrane, Novi Sad, Naučni institut za ratarstvo i povrtarstvo
- [2] Bekić, B., Jeločnik, M., Ivanović, L., (2007) Organska proizvodnja – proizvodnja u skladu sa životnom sredinom, u Tematskom zborniku - prva knjiga, „Multifunkcionalna poljoprivreda i ruralni razvoj II – očuvanje ruralnih vrednosti”, Beograd, Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beočin, Opština Beočin, Novi sad, Regionalna privredna komora, Poljoprivredni fakultet, Zemun, Poljoprivredni fakultet, Subotica, Ekonomski fakultet, Beograd, Institut ekonomskih nauka, Bukurešt, Akademija Ekonomskih nauka, Institut za ekonomiku poljoprivrede, Varšava, Institut za poljoprivrednu i prehrambenu ekonomiju, Temišvar, Banatski Univerzitet poljoprivrednih nauka, i Solun, Balkanska asocijacija za životnu sredinu (B.EN.A.), str. 144–150
- [3] Cvijanović D., Cvijanović, G., Subić, J., (2007) Ecological, Economic and Marketing Aspects of the Application of Biofertilisers in the Production of Organic Food u Međunarodnoj Monografiji „Environmental Technologies - New Developments”, Vienna, ARS, pp. 25–40
- [4] Katić, B., Cvijanović, D., Bekić, B., (2008) Harmonija organske poljoprivrede i očuvanja životne sredine: stanje i regulativa u Srbiji, „13. Savetovanje o biotehnologiji”, Zbornik radova, Kragujevac, Univerzitet u Kragujevcu, Čačak, Agronomski fakultet, Vol. 13. (14), 28–29. mart 2008, str. 529–536
- [5] Mihailovic, B., Savic, M., Bekic, B., (2008) The role of consulting in development of organic production in Serbia. „Dezvoltarea Durabila a Spatiului Rural”, Conferinta internationala Bucuresti, 15–16 iunie 2007, Academia De Studii Economice Din Bucuresti, ISBN 978-606-505-025-9, pp. 138–144

- [6] Puskarić, A., Djurić, I., Bekić, B., (2008) Selling possibilities of organic food on international market, *Lucrari Stiintifice – seria „Management, inginerie economica in agricultura si dezvoltare rurala“* vol. 8/2008, Universitatea de stiinte agronomice si medicina veterinara Bucuresti, Facultatea de management, inginerie economica in agricultura si dezvoltare rurala”, editura DO-MINOR, Bucuresti 2008, pp. 474–477
- [7] Savić, M., Bekić, B., (2006) Životna sredina u zakonodavstvu EU i RS, „*Ekonomika poljoprivrede*”. Tematski broj (13-667), Beograd, Društvo agrarnih ekonomista Srbije i Crne Gore, Savez poljoprivrednih inženjera i tehničara Jugoslavije, Institut za ekonomiku poljoprivrede, str. 655–660
- [8] Subić J., Cević, N., Cicea, C., (2007) Financing Rural Development and Environment Protection in Serbian Economy, „European Standards Context in the Scientific Papers The Impact of Romania’s Entry Into the European Union on Agriculture”. University of Agricultural Sciences and Veterinary medicine Bucharest – Romania, Faculty of Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development, Academy of Agricultural Sciences and Forestry, Bucharest – Romania, Institute for Research and Development in Agricultural Economy and Rural Development. Ed. Domino, pp. 427–432
- [9] Subić, J., Bekić, B., Cvijanović, D., (2008) Doprinos organske poljoprivrede očuvanju životne sredine u ruralnim područjima. „13. Savetovanje o biotehnologiji”, Zbornik radova, Kragujevac, Univerzitet u Kragujevcu, Čačak, Agronomski fakultet, Vol. 13. (14), 28–29. mart 2008, str. 31–37
- [10] Shepherd, A., (2005) Associations of market traders: their roles and potential for further development, „Agricultural management, marketing and finance services”, Rome, FAO